RAQAMLI TRANSFORMATSIYA TA’SIRIDA O‘ZBEK TILIDA RETRONIMLARNING SHAKLLANISHI

Anvarova Mohichehraxon Jahongir qizi

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

2-kurs magistranti

e-mail: mohichehraxonanvarova6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya ta’sirida o‘zbek tilida retronimlarning shakllanish omillari, nominativ mexanizmlari hamda struktur-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Retronimlarning axborot va media, aloqa, iqtisodiyot va moliya, ta’lim, davlat boshqaruvi hamda texnika sohalaridagi ko‘rinishlari misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, retronimlarni neologizm va oddiy aniqlovchili birikmalardan farqlash mezonlariga e’tibor qaratilib, yangi texnologik realiya paydo bo‘lishi avvalgi tushunchaning nomlanish doirasini qanday toraytirishi ko‘rsatib beriladi. Tahlil natijasida retronimlarning asosiy kommunikativ vazifasi eski va yangi shakllar o‘rtasidagi farqni belgilash hamda nutq aniqligini ta’minlashdan iborat ekani asoslanadi.

Kalit so‘zlar: retronim, retronimiya, raqamli transformatsiya, neologizm, nominatsiya, protonim, neonim, leksik o‘zgarish, struktur-semantik xususiyat, kommunikativ aniqlik.

Abstract. This article studies the factors contributing to the formation of retronyms in the Uzbek language under the influence of digital transformation, as well as their nominative mechanisms and structural and semantical features. The manifestations of retronyms in various fields, including information and media, communication, economics and finance, education, public administration and technology are analyzed through illustrative examples. Particular attention is also paid to the criteria for distinguishing retronyms from neologisms and ordinary attributive phrases. The study demonstrates how

the emergence of new technological realia narrows the scope of reference of previously established concepts and necessitates of their further specification. The findings substantiate that the primary communicative function of retronyms is to distinguish between old and new forms of the same concept and thereby ensure greater precision in communication.

Keywords. Retronym, retronymy, digital transformation, neologism, nomination, protonym, neonym, lexical change, structural and semantical features, communicative precision.

Kirish

XXI asr – raqamli transformatsiya asridir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internetning keng tarqalishi, mobil qurilmalar, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar va elektron xizmatlar jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan o‘zgartirib yubordi. O‘zbekistonda bu jarayon "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi, "Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi" hamda elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot va raqamli ta'lim dasturlari doirasida faol amalga oshirilmoqda.

Raqamli transformatsiya nafaqat iqtisodiyot, ta'lim, boshqaruv va kundalik hayotga, balki til tizimiga ham sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Til – jamiyatdagi o‘zgarishlarni eng tez aks ettiruvchi ijtimoiy hodisadir. Yangi realiyalar paydo bo‘lishi bilan til yangi so‘zlar (neologizmlar) hosil qiladi. Shu bilan birga, eski tushunchalarni yangi sharoitda farqlash zarurati tug‘iladi. Aynan shu zarurat retronimlarning shakllanishiga olib keladi.

Retronim (inglizcha retronim < lotincha "retro" – "orqaga" + grekcha "onyma" – "nom") – yangi shakl yoki texnologiya paydo bo‘lgach, eski tushunchani undan farqlash uchun yaratilgan qo‘shimcha nomdir. Retronimlar yangi texnologiya yoki tushuncha paydo bo‘lishi natijasida ilgari umumiy nom bilan atalgan obyektni yangi shakldan farqlash ehtiyoji yuzaga kelganda shakllanadi [5]. Masalan, elektr gitaraning ixtirosidan keyin "akustik gitara", elektron pochtaning paydo bo‘lishidan keyin "oddiy pochta" yoki "qog‘oz pochta" atamalari yuzaga kelgan.

O‘zbek tilshunosligida retronimlar masalasi nisbatan yangi bo‘lib, M.Yo‘ldoshevning "O‘zbek tilida retronimlar" maqolasi, S.Xolmonovaning "O‘zbek tili retronimlarining

lingvostilistik xususiyatlari” nomli doktorlik dissertatsiyasi va bir qator boshqa tadqiqotlarda o‘rganilgan. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya ta’sirida o‘zbek tilida retronimlarning shakllanish mexanizmlari, asosiy turlari, struktura-semantik xususiyatlari va funksional ahamiyati tahlil qilinadi. [3].

Retronim – bu tilning o‘zgaruvchanlik va moslashuvchanlik xususiyatining yorqin namoyonidir. Yangi realiya (neonim) paydo bo‘lgach, eski realiya (protonim) o‘zining avvalgi umumiy ma’nosini yo‘qotadi yoki noaniqlashadi. Natijada til uni yangi nom bilan belgilashga majbur bo‘ladi. Shu tariqa “retronimik qator” hosil bo‘ladi:

Protonim – avvalgi, umumiy nom (masalan, kitob, telefon, pochta);

Neonim – yangi shaklni bildiruvchi nom (masalan, elektron kitob, aqlli telefon, elektron pochta);

Retronim – eski shaklni farqlash uchun yaratilgan nom (masalan, bosma kitob, statsionar telefon, qog‘oz pochta).

Retronimlarning asosiy vazifasi – kommunikativ noaniqlikni bartaraf etish va nutq aniqligini ta’minlashdir. Ular metonimiya, perefraza, evfemizm yoki arxaizmlardan farq qiladi. Chunki retronimning asosiy maqsadi – yangi va eski o‘rtasidagi farqni belgilashdir.

O‘zbek tilida retronimlar asosan quyidagi morfologik modellarda shakllanadi:

- sifat + ot (bosma kitob, oddiy texnologiya, an’anaviy ta’lim);
- ot + ot (qog‘oz pochta, uy telefoni);
- ba’zan son + ot yoki boshqa birikmalar.

Eng ko‘p kuzatilgan holat sifat+ot ko‘rinishi bo‘lib, uning mohiyati

grammatik qoidalar yordamida izohlanadi [6, 69-72].

Raqamli transformatsiya retronimlarning eng faol manbayi hisoblanadi. “Raqamli”, “elektron”, “onlayn”, “video”, “audio”, “kiber”, “smart”, “aqlli” kabi so‘zlar neonim sifatida ishlatilishi bilan birga, ularning ziddi sifatida “oddiy”, “an’anaviy”, “oflayn”, “bosma”, “naqd”, “statsionar” kabi so‘zlar retronim hosil qiladi. Raqamli transformatsiya ta’sirida shakllangan retronimlarni quyidagi tematik guruhlarga ajratish mumkin.

Axborot va media sohasi. Raqamli transformatsiya eng faol namoyon bo‘layotgan sohalardan biri axborot va media tizimidir. Internet texnologiyalari, elektron nashriyot,

raqamli arxivlar, audiovizual platformalar hamda elektron kitobxonlikning rivojlanishi axborotni yaratish, saqlash, uzatish va iste’mol qilish shakllarini tubdan o‘zgartirdi. Natijada an’anaviy axborot tashuvchilarini yangi raqamli shakllardan farqlash zarurati yuzaga keldi. Bu jarayon leksik birliklarning aniqlashtiruvchi komponentlar bilan kengayishiga hamda ayrim birikmalarning retronimik vazifada qo‘llanishiga sabab bo‘lmoqda.

Mazkur guruhda *bosma kitob, qog‘oz kitob, bosma gazeta, bosma jurnal, bosma nashr* kabi birliklar alohida ahamiyatga ega. Masalan, *kitob* leksemasi tarixan muayyan mazmunni matn shaklida ifodalovchi asarni anglatgan. Elektron kitoblar va audiokitoblar ommalashishi bilan kitob tushunchasi uning mazmuni, formati va taqdim etilish usuliga ko‘ra farqlanadigan turlarga ajratila boshladi. Shu sharoitda *bosma kitob* va *qog‘oz kitob* birikmalari jismoniy tashuvchida mavjud bo‘lgan kitobni raqamli shakllardagi muqobillaridan farqlashga xizmat qiladi.

Ushbu misolda retronimik jarayonning muhim xususiyati kuzatiladi: yangi texnologiya natijasida avval umumiy va qo‘shimcha izohsiz ishlatilgan nomning ma’no doirasi qayta chegaralanadi. Ya’ni *kitob* tushunchasi o‘z ahamiyatini yo‘qotmaydi, balki uning turli shakllari o‘rtasidagi farqni ko‘rsatish ehtiyoji kuchayadi. Shuning uchun *bosma kitob* birikmasidagi *bosma* komponenti oddiy tavsiflovchi belgi bo‘lish bilan birga, tegishli kontekstda farqlovchi nominativ vazifani ham bajaradi.

Xuddi shunday holat *gazeta* va *jurnal* nomlarida ham kuzatiladi. Elektron nashrlarning keng tarqalishi natijasida *bosma gazeta*, *bosma jurnal* va *bosma nashr* kabi birikmalar an’anaviy poligrafik mahsulotlarni internet orqali tarqatiladigan nashrlardan farqlash uchun ishlatiladi. Bunda *bosma* komponenti nashrning mazmunini emas, balki uning moddiy shakli va tarqatilish usulini belgilaydi.

Oddiy xabar birikmasiga nisbatan esa ehtiyotkorlik zarur. Xabarni matnli, audio yoki videoxabar turlariga ajratish mumkin, ammo *oddiy xabar* iborasi doim ham muayyan eski texnologik shaklni anglatmaydi. Agar u faqat murakkab bo‘lmagan xabarni ifodalasa, retronim hisoblanmaydi. Shu sababli media sohasidagi tahlilda *bosma kitob* va *bosma gazeta* kabi farqlash vazifasi aniqroq ko‘rinadigan birliklarga ustuvorlik berish lozim.

Axborot va media sohasidagi retronimlarning asosiy struktur-semantik xususiyati shundaki, ular ko‘pincha otga qo‘shilgan aniqlovchi komponent orqali shakllanadi. *Bosma + kitob, bosma + gazeta, qog‘oz + kitob* modellarida birinchi komponent obyektning yangi raqamli shakllaridan farqlanishiga asos bo‘lgan belgisini ko‘rsatadi. Bu jarayon nominatsiyaning aniqlashtiruvchi turini yuzaga keltiradi.

Demak, axborot va media sohasidagi retronimik birliklar raqamli muhitning kengayishi natijasida an’anaviy axborot tashuvchilarining qayta nomlanishi va semantik jihatdan chegaralanishini ko‘rsatadi. Ular texnologik taraqqiyotning lug‘at tarkibiga ta’sirini o‘rganishda muhim lingvistik material vazifasini bajaradi.

Aloqa vositalari. Aloqa vositalari sohasidagi retronimik jarayonlar telefon aloqasi, elektron yozishmalar, mobil qurilmalar va internet kommunikatsiyasining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liq. Tarixan aloqa vositalari muayyan texnik imkoniyatlar doirasida shakllangan bo‘lsa, raqamli texnologiyalar ularning funksional imkoniyatlarini kengaytirdi, foydalanish usullarini o‘zgartirdi va yangi kommunikativ shakllarni yuzaga keltirdi. Natijada avvalgi aloqa vositalarini zamonaviy muqobillaridan farqlashga ehtiyoj tug‘ildi.

Mazkur guruhning eng aniq namunalaridan biri *statsionar telefon* birikmasidir. Telefon aloqasining dastlabki shakllari, odatda, muayyan joyga o‘rnatilgan qurilmalar orqali amalga oshirilgan. Mobil telefonlar keng tarqalgach, telefonning harakatlanmaydigan, belgilangan joyda foydalaniladigan turini alohida nomlash zarurati kuchaydi. Shu sharoitda *statsionar telefon* birikmasi mobil telefon bilan qarama-qarshi qo‘llanadigan nominativ birlik sifatida shakllandi.

Uy telefoni birikmasi ham ayrim kontekstlarda shu vazifani bajarishi mumkin. Biroq uning ma’nosi *statsionar*likdan ko‘ra foydalanish joyini ham anglatadi. Masalan, uyda foydalaniladigan mobil telefon ham uy telefoni deb atalishi mumkin. Shuning uchun *statsionar telefon* texnik xususiyatni, *uy telefoni* esa ko‘proq ijtimoiy-maishiy vaziyatni ifodalaydi.

Tugmali telefon esa smartfonlarning ommalashuvi fonida an’anaviy boshqaruv interfeysiga ega qurilmalarni ajratish uchun qo‘llanadi. Lekin bu birlikning retronimik

maqomi *statsionar telefon*nikidan farq qiladi: tugmali telefonlarning ayrim turlari zamonaviy mobil qurilmalar sifatida ham ishlab chiqariladi. Demak, u barcha holatlarda eski texnologiyani emas, balki qurilmaning boshqaruv usulini ko‘rsatadi. Uni retronim sifatida tahlil qilish uchun smartfon bilan qarama-qarshi qo‘llanishi va tarixiy-nominativ sharoiti hisobga olinishi kerak.

Pochta va yozishmalar sohasida *qog‘oz xat*, *qog‘oz yozishma* kabi birliklar elektron pochta va elektron xabarlar bilan farqlash jarayonida ahamiyat kasb etishi mumkin. Elektron pochta tizimining ommalashishi an’anaviy pochta orqali yuboriladigan xatni maxsus ajratib ko‘rsatishga olib keldi. Biroq *oddiy pochta* iborasi har doim ham retronim emas, chunki u elektron pochta bilan bog‘liq qarama-qarshilikdan tashqari, pochta xizmatining boshqa turlarini ham anglatishi mumkin.

Ushbu guruhda *qog‘oz* va *statsionar* komponentlari farqlovchi semantik belgi sifatida namoyon bo‘ladi. Birinchi komponent aloqa vositasining moddiy tashuvchisini, ikkinchisi esa qurilmaning joylashuv va foydalanish xususiyatini ko‘rsatadi. Shu sababli aloqa sohasidagi retronimlarni tahlil qilishda ularning strukturasi bilan birga qanday kommunikativ qarama-qarshilikni yuzaga keltirishi ham o‘rganilishi lozim.

Aloqa vositalariga oid retronimlar texnologik taraqqiyotning faqat yangi nomlarni paydo qilmasdan, mavjud tushunchalarni ham qayta tasniflashini ko‘rsatadi. Bu jarayonda avvalgi qurilma yoki kommunikatsiya shakli yo‘qolib ketmasligi mumkin; aksincha, yangi shakl bilan qiyoslash zarurati uning nomini yanada aniqroq qilishga olib keladi.

Iqtisodiyot va moliya. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, tovar va xizmatlarni sotib olish, pul mablag‘larini saqlash hamda bank xizmatlaridan foydalanish usullarini o‘zgartirdi. Elektron to‘lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, internet savdosi va raqamli moliyaviy vositalarning kengayishi an’anaviy iqtisodiy amaliyotlarni yangi shakllardan farqlash ehtiyojini yuzaga keltirdi. Mazkur jarayon iqtisodiyot va moliya sohasidagi ayrim birliklarning retronimik vazifada ishlatilishiga zamin yaratdi.

Ushbu guruhdagi eng tushunarli misollardan biri *naqd pul* birikmasidir. Pul tarixan iqtisodiy almashinuvning asosiy vositasi bo‘lib kelgan. Biroq elektron to‘lovlar, bank

kartalari va raqamli moliyaviy vositalarning ommalashuvi natijasida puldan foydalanish shakllari farqlana boshladi. Shu sharoitda *naqd pul* birikmasi moddiy shaklda mavjud bo‘lgan pulni hisobvaraqdagi mablag‘lar yoki naqd pulsiz to‘lovlardan ajratadi.

Bunda muhim farqni qayd etish lozim: *naqd pul* atamasi elektron to‘lov tizimlari paydo bo‘lishidan oldin ham mavjud bo‘lgan. Shuning uchun uni tarixan aynan raqamli transformatsiya yaratgan retronim deb bo‘lmaydi. Ilmiy tahlilda uning raqamli iqtisodiyot sharoitida farqlovchi va retronimik vazifada faollashishi haqida gapirish aniqroq bo‘ladi. Bu yondashuv retronimning yangi so‘z bo‘lishi shart emasligini, mavjud birlik ham yangi qarama-qarshilik sharoitida maxsus nomlash vazifasini bajarishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Savdo sohasida *onlayn savdo* va *oflayn savdo* tushunchalari o‘rtasidagi farq muhim o‘rin tutadi. Internet orqali tovar yoki xizmatlarni sotib olish imkoniyatlarining kengayishi jismoniy savdo nuqtalarida amalga oshiriladigan operatsiyalarni alohida ko‘rsatishga olib keldi. Shu nuqtayi nazardan *oflayn savdo* raqamli savdo bilan qarama-qarshi qo‘llanadigan birlikdir. Biroq *an’anaviy savdo* iborasi kengroq mazmunga ega bo‘lib, savdo shakli bilan bir qatorda tarixiy, madaniy yoki tashkiliy xususiyatlarni ham ifodalashi mumkin. Shuning uchun *oflayn savdo* raqamli qarama-qarshilikni aniqroq ko‘rsatsa-da, uning retronimik maqomi ham kontekst va qo‘llanish tarixi orqali asoslanishi lozim.

Naqd to‘lov birikmasi ham elektron va mobil to‘lovlar kengayishi natijasida alohida farqlovchi vazifaga ega bo‘lishi mumkin. Bu yerda *naqd* komponenti to‘lovning moddiy shaklda, pul berish orqali bajarilishini anglatadi. *Naqd pul* va *naqd to‘lov* o‘rtasida strukturaviy o‘xshashlik mavjud: har ikkala birikmada aniqlovchi komponent iqtisodiy obyekt yoki jarayonning raqamli bo‘lmagan shaklini belgilaydi.

Bank xizmatlari sohasida esa *an’anaviy bank* birikmasi raqamli bank va mobil bank xizmatlari bilan qiyoslashda qo‘llanadi. Biroq bu atama faqat bank xizmatlarining raqamli yoki jismoniy shaklini emas, balki bankning biznes modeli, faoliyat tarixi yoki tashkiliy tuzilishini ham ifodalashi mumkin. Shu bois uni avtomatik ravishda retronimlar qatoriga kiritish mumkin emas. Tahlilda, masalan, internet orqali xizmat ko‘rsatadigan bank bilan filial va jismoniy xizmat ko‘rsatish markazlariga tayanuvchi bank o‘rtasidagi farq aniq belgilanishi kerak.

Oddiy iqtisodiyot birikmasi esa ilmiy termin sifatida noaniq bo‘lgani sababli asosiy material sifatida tavsiya etilmaydi. Uning o‘rniga *raqamli iqtisodiyot – an’anaviy iqtisodiyot* qarama-qarshiligini o‘rganish mumkin. Bunda ham *an’anaviy iqtisodiyot* ko‘pincha butun iqtisodiy tizimni tavsiflovchi nazariy tushuncha bo‘lib, alohida obyektni qayta nomlovchi retronimdan farq qilishi mumkin.

Demak, iqtisodiyot va moliya sohasidagi materiallar retronimiyaning texnologik o‘zgarishlar ta’sirida kuchayadigan farqlash funksiyasini namoyon qiladi. Biroq bu guruhda ayrim birliklar to‘liq retronim bo‘lsa, boshqalari faqat kengroq tasniflovchi terminlar hisoblanadi. Shu farqni ochib berish maqolaning ilmiy aniqligini oshiradi.

Ta’lim sohasi. Ta’lim tizimida raqamli transformatsiya o‘quv materiallarini tayyorlash, darslarni tashkil etish, bilimlarni baholash va o‘qituvchi bilan o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot shakllariga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Masofaviy ta’lim platformalari, elektron darsliklar, videodarslar va onlayn imtihonlarning kengayishi an’anaviy auditoriya sharoitida amalga oshiriladigan ta’lim jarayonlarini alohida nomlashga ehtiyoj tug‘dirdi.

Mazkur guruhda *bosma darslik* birikmasi nisbatan aniq retronimik vazifaga ega. Elektron darsliklar ta’lim jarayonida keng qo‘llana boshlagach, qog‘ozda bosilgan va jismoniy shaklda foydalaniladigan o‘quv materiallarini ulardan farqlash zarurati kuchaydi. *Bosma* komponenti darslikning mazmunini emas, balki uning moddiy shakli va foydalanish usulini belgilaydi. Shu jihatdan *bosma darslik* birikmasi *elektron darslik* bilan qarama-qarshi qo‘llanganda farqlovchi nominativ vazifani bajaradi.

Darslarni tashkil etish sohasida *an’anaviy dars*, *auditoriya darsi* va *onlayn dars* birliklari o‘rtasidagi munosabatni ko‘rib chiqish mumkin. Onlayn ta’limning rivojlanishi natijasida o‘qituvchi va o‘quvchilarning bir jismoniy makonda ishtirok etishiga asoslangan darslarni alohida belgilash zarurati yuzaga keldi. *Auditoriya darsi* birikmasi aynan darsning o‘tkazilish joyini ko‘rsatgani uchun *an’anaviy dars*ga nisbatan semantik jihatdan aniqroq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, *an’anaviy dars* birikmasi barcha holatlarda retronim hisoblanmaydi. U o‘qitish metodikasi, pedagogik yondashuv yoki darsning tarixan shakllangan tashkil etilish usulini ham ifodalashi mumkin. Masalan, auditoriyada zamonaviy interaktiv metodlar yordamida tashkil etilgan mashg‘ulot ham an’anaviy dars

deb atalishi mumkin. Demak, bu birlikni tahlil qilishda uning makon bilan bog‘liq ma’nosi va pedagogik uslubni ifodalovchi ma’nosi farqlanishi kerak.

Ta’lim sohasida imtihonlarni tashkil etish usullari ham raqamli transformatsiya ta’sirida o‘zgarmoqda. Onlayn imtihonlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari kengayishi natijasida jismoniy auditoriyada, bevosita nazorat ostida o‘tkaziladigan imtihonlarni farqlash ehtiyoji yuzaga kelishi mumkin. Biroq *oddiy imtihon* iborasi bu farqni yetarli darajada ifodalamaydi, chunki *oddiy* so‘zi imtihonning murakkablik darajasini ham anglatadi. Shu sababli *auditoriyada o‘tkaziladigan imtihon* yoki *an’anaviy formatdagi imtihon* kabi aniqroq birliklar tahlil uchun foydaliroq.

Ta’lim sohasidagi retronimlarning o‘ziga xos tomoni shundaki, ular nafaqat texnik vosita, balki ta’lim jarayonining tashkiliy shaklini ham farqlaydi. Media sohasida moddiy tashuvchi asosiy belgi bo‘lsa, ta’lim sohasida o‘tkazilish joyi, o‘zaro muloqot usuli va o‘quv materialining formati kabi bir nechta semantik belgi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan ta’limga oid retronimlarni uchta kichik guruhda o‘rganish mumkin.

O‘quv materialining shakliga ko‘ra: bosma darslik – elektron darslik.

Ta’lim jarayonining joylashuviga ko‘ra: auditoriya darsi – onlayn dars.

Baholash jarayonining shakliga ko‘ra: auditoriyada o‘tkaziladigan imtihon – onlayn imtihon.

Mazkur tasnif ta’lim sohasidagi retronimik birliklarning semantik asoslarini aniqroq ko‘rsatadi va ularni umumiy *an’anaviy – raqamli* qarama-qarshiligidan ko‘ra batafsil tahlil qilish imkonini beradi.

Davlat boshqaruvi va xizmatlar. Davlat boshqaruvi tizimida elektron hukumat, raqamli hujjat aylanishi, elektron imzo va onlayn davlat xizmatlarining joriy etilishi ma’muriy jarayonlarning mazmuni hamda tashkiliy shaklini o‘zgartirdi. Fuqarolar va davlat idoralari o‘rtasidagi aloqaning elektron shaklga o‘tishi qog‘oz hujjatlar, an’anaviy tasdiqlash usullari va bevosita murojaat qilish amaliyotlarini yangi xizmat ko‘rsatish shakllaridan farqlash zaruratini yuzaga keltirdi.

Bu guruhda *qog‘oz hujjat* birikmasi muhim tahlil birligi hisoblanadi. Elektron hujjatlar keng qo‘llanila boshlagach, moddiy tashuvchida rasmiylashtirilgan hujjatlarni

alohida ko‘rsatish zarurati ortdi. *Qog‘oz* komponenti hujjatning mazmuni yoki yuridik kuchini emas, balki uning tashuvchisi va moddiy shaklini ifodalaydi. Shu sababli *qog‘oz hujjat – elektron hujjat* qarama-qarshiligi retronimik tahlil uchun qulay material bo‘la oladi.

Biroq qog‘oz va elektron hujjatlarning yuridik maqomi barcha holatlarda bir xil emas. Ularning huquqiy kuchi muayyan davlatning qonunchiligi va hujjat turiga bog‘liq. Shuning uchun maqolada lingvistik tahlil bilan huquqiy bahoni aralashtirmaslik, *qog‘oz hujjat* atamasini avvalo nominativ va semantik birlik sifatida o‘rganish lozim.

Elektron imzo texnologiyasining rivojlanishi ham an’anaviy imzolash usullarini qayta nomlashga olib kelishi mumkin. Bu yerda *qo‘lda qo‘yilgan imzo* birikmasi *elektron imzo* bilan farqlash uchun aniqroq hisoblanadi. *Oddiy imzo* iborasi esa imzoning texnik shaklini emas, uning murakkablik darajasi yoki umumiy xususiyatini anglatishi mumkin. Demak, ilmiy tahlilda *qo‘lda qo‘yilgan imzo – elektron imzo* qarama-qarshiligidan foydalanish maqsadga muvofiq.

Davlat xizmatlari sohasida *oflayn xizmat* birikmasi elektron yoki internet orqali ko‘rsatiladigan xizmatlardan farqli ravishda, bevosita xizmat ko‘rsatish shaklini anglatadi. Fuqaroning davlat idorasiga shaxsan borishi talab etiladigan xizmatlar onlayn xizmatlardan farqlanadi. Biroq *oflayn xizmat* keng ma’noli bo‘lib, u turli sohalarda qo‘llanishi mumkin. Shuning uchun davlat boshqaruvi kontekstida uning aniq ma’nosi va retronimik vazifasi alohida ko‘rsatilishi kerak.

Elektron hukumat – oddiy hukumat juftligi esa ilmiy jihatdan maqbul qarama-qarshilik emas. Elektron hukumat davlat boshqaruvining texnologiyalar yordamida tashkil etilgan shaklini bildiradi; *oddiy hukumat* esa aniq belgilangan termin emas. Shu sababli davlat boshqaruvi sohasida *elektron hukumat – an’anaviy ma’muriy xizmat ko‘rsatish* yoki *onlayn davlat xizmati – bevosita davlat xizmati* kabi birliklar o‘rtasidagi munosabatni o‘rganish ma’qulroq.

Qog‘oz sertifikat birikmasi ham raqamli sertifikatlar bilan farqlashda qo‘llanishi mumkin. Ammo uning retronimik maqomi sertifikatning qog‘oz shakli elektron shakldan farqlash maqsadida maxsus nomlangan-nomlanmaganiga bog‘liq. Agar *qog‘oz sertifikat*

faqat sertifikatning materialini tavsiflasa, u oddiy aniqlovchili birikma bo‘lishi mumkin; agar u yangi elektron shaklga qarama-qarshi ravishda eski shaklni ajratsa, retronimik vazifa bajaradi.

Demak, davlat boshqaruvi sohasidagi retronimik birliklar moddiy hujjat, imzolash shakli va xizmat ko‘rsatish usuli kabi semantik belgilar asosida shakllanadi. Bu guruhda *qog‘oz hujjat* va *qo‘lda qo‘yilgan imzo* kabi birliklar tahlil uchun nisbatan aniq bo‘lib, *oddiy hukumat* va *oddiy imzo* singari birliklarni esa ilmiy material sifatida ishlatishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Texnika va texnologiya. Texnika va texnologiya sohasi retronimik jarayonlarni o‘rganish uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki raqamli qurilmalar ko‘pincha ilgari mavjud bo‘lgan texnik vositalarning vazifasini saqlagan holda, ularning ishlash mexanizmi, boshqaruv usuli yoki ma’lumotni qayta ishlash imkoniyatlarini o‘zgartiradi. Natijada avvalgi qurilmalarni yangi texnologiyalardan farqlashga xizmat qiladigan nomlar shakllanadi.

Mazkur guruhda *plyonkali fotoapparat* va *raqamli kamera* o‘rtasidagi farq muhim misol bo‘la oladi. Raqamli fotografiya keng tarqalishidan oldin tasvirlarni fotoplyonkaga qayd etuvchi fotoapparatlar keng qo‘llangan. Raqamli kameralar tasvirni elektron sensorlar orqali qayd etib, raqamli ma’lumot sifatida saqlash imkonini berdi. Shu sharoitda *plyonkali fotoapparat* birikmasi tasvirni fotoplyonkaga qayd etadigan qurilmani raqamli kameradan farqlash uchun ishlatiladi.

Bu misolda *plyonkali* komponenti qurilmaning asosiy texnologik belgisini ko‘rsatadi. Biroq mazkur birikmaning retronimik maqomi faqat uning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Uning raqamli kamera bilan qarama-qarshi qo‘llanishi va avval umumiy *fotoapparat* nomi bilan atalgan qurilmaning yangi texnologiya paydo bo‘lgach alohida nomlanishi asoslanishi lozim.

Soat texnologiyalarida ham shunga o‘xshash jarayon kuzatiladi. Elektron va raqamli soatlarning keng tarqalishi mexanik mexanizm asosida ishlaydigan soatlarni alohida farqlash ehtiyojini kuchaytirdi. *Mexanik soat* birikmasi soatning ishlash mexanizmini ko‘rsatadi, *raqamli soat* esa ko‘pincha vaqtni raqamli displeyda aks ettiruvchi qurilmani

anglatadi. Bu ikki birlik bir xil tasnif mezoniga to‘liq mos kelmasligi mumkin: biri ishlash mexanizmini, ikkinchisi esa vaqtni namoyish qilish shaklini bildiradi. Shu bois ularni oddiy antonimik juftlik sifatida emas, balki texnik xususiyatlarga ko‘ra tasniflangan birliklar sifatida o‘rganish lozim.

Aqlli soatlar ommalashuvi esa qo‘shimcha farqlash ehtiyojini yuzaga keltirdi. Biroq *oddiy soat* iborasi mexanik, elektron yoki raqamli soatning qaysi turini anglatishi noaniq. Ilmiy maqolada *mexanik soat*, *kvarts soat* yoki *raqamli displeyli soat* kabi texnik jihatdan aniq birliklardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Xaritalar sohasida elektron xaritalar va GPS navigatsiya tizimlarining rivojlanishi qog‘ozda tasvirlangan xaritalarning nomlanishiga ta’sir ko‘rsatdi. *Qog‘oz xarita* birikmasi raqamli qurilmada ko‘rsatiladigan xaritadan farqli ravishda, moddiy tashuvchida chop etilgan geografik tasvirni anglatadi. Bu yerda *qog‘oz* komponenti xaritaning shakli va undan foydalanish usulini belgilaydi. Agar ushbu birlik elektron xaritalarga qarama-qarshi qo‘llanib, avvalgi shaklni alohida nomlasa, retronimik vazifa bajaradi.

Radio sohasidagi misollarni tahlil qilishda esa *oddiy radio* iborasidan ko‘ra aniqroq terminlarni tanlash kerak. Raqamli radio va analog radio bir-biridan signalni uzatish yoki qayta ishlash texnologiyasi bilan farqlanadi. Biroq analog radio raqamli radio paydo bo‘lishidan oldin ham mavjud bo‘lgan texnologik tasnifga ega. Shu sababli *analog radio* birikmasini tarixan yangi paydo bo‘lgan retronim sifatida emas, balki raqamli texnologiyalar kengayishi sharoitida farqlovchi vazifasi kuchaygan termin sifatida tahlil qilish aniqroq bo‘lishi mumkin.

Texnika va texnologiya sohasidagi retronimlarning o‘ziga xosligi shundaki, ularda farqlovchi komponent ko‘pincha obyektning moddiy tashuvchisi yoki ishlash texnologiyasini ifodalaydi. *Plyonkali fotoapparat* va *qog‘oz xarita* birliklarida moddiy shakl, *mexanik soat* birikmasida esa ishlash mexanizmi asosiy semantik belgi sifatida namoyon bo‘ladi.

Xavfsizlik va boshqa sohalar. Raqamli transformatsiya nafaqat axborot almashinuvi va iqtisodiy faoliyatga, balki xavfsizlik, huquq, shaharsozlik va kundalik hayotga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Kiberxavfsizlik, kiberjinoyat, aqlli shahar va raqamli monitoring kabi

tushunchalarning shakllanishi mavjud hodisalarning yangi texnologik muhit bilan bog‘liq ko‘rinishlarini alohida nomlashga olib keldi. Biroq ushbu sohadagi terminlarning barchasini retronim deb hisoblash mumkin emas. Masalan, *kiberjinoyat* atamasi raqamli texnologiyalar yoki kompyuter tarmoqlari bilan bog‘liq jinoyatlarni ifodalaydi. Bu birlik yangi turdagi hodisani nomlaydi va shu jihatdan neologik nominatsiyaga yaqin turadi. Unga qarama-qarshi qo‘yilgan *oddiy jinoyat* esa jinoyatning aniq texnologik belgilarini ifodalamaydi. Shu sababli *kiberjinoyat – oddiy jinoyat* juftligi retronimiyaning tipik namunasi hisoblanmaydi. Tahlilda kiberjinoyatning paydo bo‘lishi bilan ilgari mavjud bo‘lgan jinoyat turlarining qanday nomlanishi o‘zgargani alohida tekshirilishi mumkin.

Xuddi shunday, *kiberxavfsizlik* axborot tizimlari, tarmoqlar va raqamli ma’lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq faoliyatni anglatadi. Bu termin umumiy xavfsizlik tushunchasining raqamli muhitga taalluqli maxsus turini nomlaydi. Biroq *oddiy xavfsizlik* birikmasi ilmiy jihatdan aniq tasnifni bermaydi. Shu sababli mazkur juftlik retronimlardan ko‘ra yangi terminlarning hosil bo‘lishi va umumiy tushunchalarning ixtisoslashuvini o‘rganishda foydaliroq.

Shaharsozlik sohasida *aqlli shahar* tushunchasi raqamli texnologiyalar, ma’lumotlar almashinuvi va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari yordamida shahar infratuzilmasini boshqarish modelini anglatadi. Bu tushuncha ommalashishi natijasida ilgari mavjud bo‘lgan shaharlarni *oddiy shahar* deb atash mumkinligi haqidagi qarama-qarshilik paydo bo‘lishi mumkin. Biroq *oddiy shahar* birikmasi standart ilmiy termin emas va u shaharni texnologik daraja, kattalik yoki boshqa mezonlarga ko‘ra tavsiflash uchun ham ishlatilishi mumkin.

Shu sababli ushbu sohada retronimik jarayonni o‘rganishda *aqlli shahar* tushunchasining yuzaga kelishi bilan shahar boshqaruvining avvalgi shakllari qanday nomlanganiga e’tibor qaratish kerak. Agar ma’lum kontekstda *an’anaviy shahar boshqaruvi* birikmasi raqamli boshqaruv modelidan oldingi tizimni maxsus farqlasa, u retronimik vazifaga yaqinlashishi mumkin. Biroq bu holatda ham retronim bilan kengroq tasniflovchi termin o‘rtasidagi farq saqlanishi lozim. Xavfsizlik va boshqa sohalardagi materiallar retronimiyani o‘rganishning muhim metodologik jihatini ochib beradi: yangi

texnologik tushunchaning paydo bo‘lishi har doim ham uning qarama-qarshisi sifatida yangi retronimni yuzaga keltirmaydi. Ba’zan yangi termin mavjud hodisani faqat torroq doirada nomlaydi, ba’zan esa ilgari umumiy bo‘lgan tushuncha yangi tasnif tizimida qayta talqin qilinadi. Ushbu ikki holatni farqlash retronimlarning chegaralarini aniq belgilashga yordam beradi.

Ushbu misollardan ko‘rinib turibdiki, raqamli transformatsiya nafaqat yangi so‘zlar, balki eski so‘zlarning qayta nomlanishini ham keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, “raqamli” so‘zining o‘zi butun bir retronimik qatorlarni yuzaga keltirmoqda.

Raqamli transformatsiya davom etar ekan, retronimlar soni yanada ortadi. Sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, 6G texnologiyalari, kvant hisoblashlar kabi yangi sohalar yangi retronimik qatorlarni keltirib chiqarishi kutiladi. Masalan, hozir “generativ SI” atamasi keng qo‘llanilmoqda, biroz vaqt o‘tgach “an’anaviy SI” yoki “oddiy SI” retronimlari paydo bo‘lishi mumkin [7].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, raqamli transformatsiya o‘zbek tilining lug‘at boyligini boyitish bilan birga, uning ichki tizimini ham qayta qurmoqda. Retronimlar – bu jarayonning eng muhim ko‘rinishlaridan biri. Ular tilning o‘zgaruvchanlik, moslashuvchanlik va aniq ifodalash qobiliyatini namoyon etadi.

Retronimlar nafaqat leksik hodisa, balki ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarning til dagi aksidir. Ular orqali biz jamiyatning qanday o‘zgarayotganini, qanday yangi realiyalar paydo bo‘layotganini va eski tushunchalarning qanday qayta baholanayotganini kuzatishimiz mumkin.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya ta’sirida o‘zbek tilida retronimlarning faol shakllanishi – tilning tirik, dinamik va jamiyat taraqqiyotiga sezgir ekanligining yorqin dalilidir. Bu hodisani chuqur o‘rganish o‘zbek tilshunosligining dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cristiane Lord, 2005, Text Analysis in Translation

2. Gong, C., & Ribiere, V. (2021). Developing a unified definition of digital transformation.Technovation,102,102217.

3. Lozano Zahonero, M., & Palmerini, M. (2019). Aproximación al estudio de la retronimia en español: principios teóricos y análisis computacional de datos masivos. Orillas. Rivista d'ispanistica, 8, 695–723.

4. Mildred. L. Larson , 1998, A guide to cross-language equivalence.

5. Peter Newmark, (1988). A textbook of translation.

6. Xolmonova, S. (2024). O‘zbek tili retronimlarining lingvostilistik xususiyatlari [Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi]. 72–79-betlar. (Maqolada keltirilgan bibliografik ma'lumot asosida.)

7. Yuldashev, M. (2020). Retronyms in Uzbek language. International Journal on Integrated Education, 3(8), 155–158. https://doi.org/10.31149/ijie.v3i8.555.